

УДК: 141.7:316.628

Становлення суб'єктів соціального опору як принцип розвитку України

Н.С. АБАНІНА

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна, E-mail: Abanina_nadiya@ukr.net

Авторське резюме

У статті проаналізовано взаємозв'язок характеру здійснюваних соціальних інновацій із процесами виникнення та розгортання опору в суспільстві, як об'єктивного процесу вирішення протиріч між старим та новим, новонародженим та відмираючим. Досліджено особливості інституціоналізації простору взаємодії держави та громадянського суспільства і виявлене місце соціального опору в цьому процесі, який здійснюється або через легітимну діяльність його суб'єктів, або ж альтернативними шляхами, коли перші виявляються недовірними або недоступними. Крім того, у дослідженні визначено види суб'єктів соціального опору в Україні, характер їх функціонування, зокрема наведена класифікація форм реалізації громадської активності у насильницьких та ненасильницьких практиках. Послідовно обґрунтовано необхідність їх розвитку з метою контролю інновацій та оптимізації державного розвитку.

Ключові слова: соціальний опір, інновації, суб'єкт опору, громадське об'єднання, громадська активність, розвиток держави.

Formation of the subject of social resistance as a principle of development of Ukraine

N.S. ABANINA

Zaporizhzhya national university, Zaporozhye, Ukraine, E-mail: Abanina_nadiya@ukr.net

Abstract

The article analyzes interrelation the nature of the ongoing relationship of social innovation processes of emergence and deployment of resistance in society as an objective process of solving contradiction between the old and the new, emerging and dying. Discovered features of the institutionalization of space cooperation between the state and civil society and found a place of social support in the process, which is carried out or through legitimate activities of its subjects, or alternative paths when the first are inefficient or unavailable. In addition in the study identified types of subjects of social support in Ukraine, the nature of their operation, including a classification forms of public participation in violent and non-violent practices. Consistently proved the necessity of their development in order to control and optimize the development of the state.

Keywords: social resistance, innovation, the subject of resistance, association, social activities, the development of the state.

Постановка проблеми. Розвиток держави є складним багатоступеневим процесом, на який впливає велика кількість факторів обумовлених не менш складним сплетінням причин. Значне місце у цих процесах належить особистостям, діяльність яких спрямована на зміну та оновлення соціальних систем. Саме суб'єктність, що закладена у їх діяльність стає передумовою багатьох позитивних зрушень, ініціатив та інновацій у багатьох сферах суспільного буття. Саме тому прогнозування, а тим паче методи спрямування процесів розвитку держави у напрямі прогресу, подолання перешкод на шляху зростання якості життя людей потребують значних зусиль та постійної уваги як з боку дослідників, що покликані працювати на користь розвитку, так і управлінців, яким надано повноваження для здійснення змін у цьому напрямі.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивченню суб'єктів соціального опору присвячені роботи Т. Гарра, у дослідженнях якого проаналізова-

но причини виникнення протестної діяльності як результату соціальної депривації, Р. Даля, що вивчав форми громадянської активності, М. Олсена та Дж. Талі, які аналізували форми політичної участі, розмежовуючи їх на передвборчу активність та контактування з владою, Дж. Шарп, яка вивчала технології здійснення опору, виокремивши форми ненасильницького опору, українських дослідників О. Резніка, який вивчав світові та специфічно українські протестні практики, В. Іщенко, який аналізував моніторинг протестних практик в Україні, що здійснюються з 2009 року, та ін.

Мета дослідження: проаналізувати процес становлення суб'єктів соціального опору як принцип розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи соціальний розвиток як процес покращення сукупної, тобто такої, що відбивається на всіх сферах життєдіяльності людини, якості життя, слід пам'ятати, що розвиток соціальної системи відбувається шляхом вирішення протиріч

© Н.С. Абаніна, 2013

між прогресом та регресом, між старим та новим. Соціальне протиріччя представляє собою відносини між протилежностями, які виявляються у кожному соціальному процесі або явищі, відображаючи протилежні тенденції в його розвитку. Одним із яскравих протиріччя соціального розвитку сучасного світу є протиріччя між створюваним і впроваджуваним та існуючим і таким, що продовжує функціонувати. Наприкінці ХХ століття протистояння між цими двома аспектами процесу соціального розвитку загострилося і набуло особливої актуальності у зв'язку з прискоренням процесів оновлення соціальних систем, що впливають на характер життєдіяльності, змінюючи уклад та світогляд сучасної особистості. Риси світосприйняття, які свого часу обумовлювали футуришок, трансформувалися, сучасна людина, на відміну від, скажімо, пересічної людини початку ХХ ст., вже не вважає незмінність вищим благом, більше того, потребує змін, залежно від наявності та провадження яких ставить свій власний добробут та якість розвитку держави в цілому. Саме тому протиріччя між інноваціями як винайденим та впроваджуваним та опором як існуючим та функціонуючим у суспільстві нині набуває все більш глибокого змісту і значної кількості форм вияву.

Особливої актуальності ця проблема набуває в Україні, успішне майбутнє якої пов'язують саме із інноваційним розвитком. Позитивний вплив зв'язку між інноваціями та опором на суспільний розвиток не є жорстко детермінованим і залежить від цілого ряду ситуативних факторів, що закладені у сутність кожної окремої інновації та кожного конкретного вияву опору, а також у процеси, що опосередковують зв'язок між ними. Відповідно першочерговим завданням на шляху визначення умов ефективного соціального розвитку є визначення того, що ж являє собою інновація, що сприяє його розгортанню.

Поняття інновація має значну кількість пропозованих визначень, що певним чином систематизовані залежно від їх специфіки, сфери застосування та особистих поглядів дослідників. Втім, його ключовий складовий термін новація перекладається як «оновлення» і може розглядатися як сутнісні, якісно нові характеристики життєдіяльності суспільства, які виникають в результаті поступального розвитку. Відповідно поняття інновація містить у собі діяльнісну складову і передбачає вже впровадження новації, її застосування. З цього можна зробити висновок, що інновації це явища певної (технічної, економічної, соціальної) сфери суспільства, які виникли (природним чином або створені) на окремій стадії його розвитку та впроваджуються за ініціативою суб'єктів управління або ж засобами самоорганізації.

Звернення до проблеми визначення ефек-

тивності інновації демонструє складність цього завдання, що обумовлене багатомірністю впливу інновації на процеси суспільного розвитку. Результати впровадження інновації в одній сфері, як правило, ніколи не локалізуються і не залишаються у ній, а обумовлюють ланцюгову реакцію змін в інших сферах життєдіяльності людини. Цілісна оцінка якості інновації завжди схиляється до позитивного полюса, виходячи із постулату про корисність для розвитку змін взагалі. Проте практика впровадження новацій вимагає встановлення більш чітких критеріїв їх якісного впливу на соціальний розвиток в цілому, бо саме від цього залежить подальший вибір методу впливу на процеси соціального опору, які обов'язково супроводжуватимуть впровадження інновації.

Соціальний опір виникає як реакція на впровадження новації і постає активною діяльністю соціальних суб'єктів, яка спрямована на збереження цілісності соціальної системи, недопущення порушення рівноваги та зниження якості життя соціальної цілісності. За виявами опору можна оцінити якість впроваджуваної інновації в аспекті загрози її стисненню міри життя, оскільки соціальний опір покликаний виконувати захисні функції соціальної системи, що спрямовані на недопущення інновацій, які загрожують життю та нормальному функціонуванню соціальної системи. Принцип його дії такий: інновації, які дійсно потрібні соціальній системі, мають бути достатньо сильними для того, щоб подолати опір та затвердитися у суспільстві. Проте досить часто дійсно потрібні суспільству інновації наштовхуються на не виправдано сильний соціальний опір і залишаються невідтіленими в житті. Саме тому часто впровадження інновацій потребує врахування дії соціального опору, починаючи із попередження його можливих причин і закінчуючи використанням найбільш ефективних механізмів його зменшення.

Причини виникнення соціального опору являють багаторівневе утворення, що включає фактори з різних сфер життєдіяльності, фактори колективної та індивідуальної свідомості, а також масу ситуативних факторів які стихійно виникають та зникають під дією політичної, економічної соціальної ситуації в країні. Саме тому при аналізі опору важливо враховувати середовище в якому впроваджується інновація. Впровадження інновацій в Україні, крім того, що відбувається за досить складних обставин недовіри до влади також характеризується рядом специфічних рис сприйняття інновацій серед населення. Так, за даними «Омнібус» компанії TNS на вересень 2012 року індекс довіри до більшості інститутів влади є стабільно низьким. «Станом на вересень 2012 року українці найбільше не довіряють Верховній Раді (-1,12), суду в Україні (-1,11), прокуратурі (-0,98) та

уряду України (-0,96). Серед тих, кому довіряють, порівняно з вереснем минулого року, відбулося незначне зростання довіри до церкви з (0,74 до 0,76) та непогане зростання довіри до українських ЗМІ (з 0,08 до 0,18)» [9]. (Додатний індекс (+2,0) означає 100% довіри населення, а від'ємний індекс (-2,0) 100% недовіри населення).

Крім того, роки впровадження інновацій наклали відбиток на їх сприйняття у суспільстві, яке, з одного боку, усвідомлює їхню необхідність, з іншого – неготове підтримувати та навіть вірити в те, що чергова інновація змінить ситуацію в країні на краще. Така ситуація обумовлена рядом факторів, серед яких: по-перше, невпинне впровадження інновацій в усіх сферах, зміна одних інновацій іншими, які в результаті призвели до тотального падіння рівня життя і обумовили апатію населення щодо сприйняття будь-яких змін і, навіть, викликають агресію; по-друге, інновації перетворилися на очевидну всім необхідність, проте мало хто вірить, що чергова інновація здатна змінити ситуацію у впроваджуваній сфері; по-третє, практично всі сфери життєдіяльності суспільства потребують радикальних інновацій; по-четверте, інновації впроваджуються у ситуації недофінансування, що, як правило, призводить до незавершення реалізації проєктів; по-п'яте, порушений принцип системності впровадження інновацій, у результаті чого впроваджені інновації породжують суперечності у процесах функціонування взаємодоповнюючих підсистем суспільства. Така ситуація, безумовно породжує опір, що ускладнює оновлення будь-якої із підсистем суспільства та в цілому знижує якість навіть найпрогресивнішої інновації.

Оцінці ефективності технологічних інновацій або інновацій в економічній сфері присвячена значна кількість робіт, а методологічний апарат здійснення таких розрахунків розроблений досить детально. З інноваціями в інших сферах суспільного буття ситуація дещо складніша. Пропонований В. Соловйовим перелік висхідних передумов, які можуть скласти систему координат, у яких доцільно здійснювати оцінку інновації незалежно від сфери її впровадження, дещо вирішує цю проблему. Так оцінку ефективності інновації слід здійснювати визначивши такі 19 факторів: вид ефективності, яку забезпечує інновація: науково-технічна, економічна, соціальна та ін.; на якому проміжку часу оцінюється вплив інновації, що саме оцінюється: результат праці, технологія, організація виробництва та ін.; новизна інновації (масштаб); можливості для замовника; величина витрат та розмір прибутку; термін за який окупиться інновація; надійність, що виражається в оцінці ризиків; інтервал врахування ефекту; спосіб збору інформації (суцільний

або вибіркової); визначення топології даних (якісні, кількісні); одиниці вимірювання; метод розрахунку; співвідпорядкованість висхідних даних; призначення використовуваних даних (для кого робиться розрахунок); сфера розповсюдження; призначення результатів [8]. Тобто, для оцінки якості інновації в її цілісному впливі на процеси розвитку суспільства, має бути здійснене попереднє детальне дослідження, що забезпечить основу для подальшої роботи щодо вивчення якості впливу інновації на суспільні процеси. Наступним кроком, безумовно, має бути звернення до аналізу реакції суспільства на запроповану інновацію.

Реакція на інновацію у суспільстві може бути досить різною від беззаперечного сприйняття до активних протестів. Проте у будь-якому випадку успіх кожної ініціативи щодо впровадження інновації у кінцевому рахунку залежить саме від того як її сприйме суспільство (або спільнота на яку вона спрямована). Саме люди можуть звести нанівець найпрогресивнішу ініціативу або, навпаки, реалізувати якісно найбезнадійніший проєкт.

У розвинених демократичних суспільствах, де існує інституціалізований простір взаємодії держави та громадянського суспільства, реакція на впроваджувану інновацію виражається у формі легітимної взаємодії, що здійснюється за допомогою звернень, відгуків, рецензій, викладених письмово пропозицій або ж проєктів покращення того чи іншого з можливих проєктів змін і значно рідше у формі громадських рухів, що виражають протест. В Україні простір взаємодії громадян із владою поступово інституціалізується. Причому інституціалізуються, окрім організаційної взаємодії на рівні громадських утворень, і протестні практики.

О. Резнік проаналізувавши дослідження Р. Даля, М. Олсена та Дж. Талі, Г. Парчі, Г. Моїсера і Н. Дейя, а також С. Верби, Н. Ніла, Дж. Кіма та інших, що присвячені вивченню форм та структури політичної активності, дійшов висновку про те, що, «незважаючи на різноманітні схеми структури громадської активності, можна виокремити загалом три типи практик: громадсько-політичні практики, які передбачають як індивідуальні, так і колективні форми політичної участі; практики контактування громадян з установами й організаціями, які передбачають звернення до установ задля реалізації та обстоювання своїх інтересів; організаційні (групові) практики громадян, які передбачають тривалу колективну діяльність в обстоюванні своїх прав [7, с. 246 – 247]. Соціальний опір діяльності влади і інноваціям, що нею впроваджуються, може відбуватися із використанням будь-якого виду зазначених практик.

У межах громадсько-політичної діяльності виділяють конвенціональні і неконвенціо-

нальні форми громадської активності. До конвенціональних форм громадсько-політичної активності відносять «а) регулярну партійну роботу, активну участь у зібраннях партії; б) контактування із посадовими особами в роботі під час виборчих кампаній (включаючи відвідування виборчих акцій, агітацію, поширення рекламних листівок, пожертвування коштів, роз'яснення іншим як голосувати; г) інформаційну роботу (видання, написання, поширення рекламних брошур, е-майл, смс) прокламацій, публікація політичної інформації на веб-сайтах. [7, с. 247]. Опір такими засобами здійснюється через участь в опозиційних партіях, агітацію проти партій, які знаходяться при владі і діяльність яких викликає небезпеку, що загрожує стисненням міри життя досягнутого рівня. Неконвенціональні форми громадсько-політичних практик більше спрямовані саме на здійснення опору. Вони застосовуються тоді, коли, по-перше, конвенціональні практики не є дієвими з точки зору досягнення мети, та по-друге, соціальні групи, що їх застосовують, не мають достатнього ресурсу для досягнення мети конвенціональними способами. Причому ресурси можуть мати як внутрішній характер і виражатися у недостатній фінансовій забезпеченості суб'єктів опору, відсутності інтелектуальної можливості або ж носити зовнішній характер і виражатися у нествореності легітимних каналів впливу на владу або їх недієвості, заблокованості і т.ін.

Існує широкий спектр практик опору такого роду. У найширшому розумінні такі види опору поділяють та ненасильницькі легітимні та ненасильницькі нелегітимні. Як свідчать результати щорічного моніторингу здійснюваного Інститутом соціології НАН України [2, с. 59 – 71] в Україні використання легітимних видів здійснення опору шляхом участі у політичних партіях, як і сам інститут політичних партій знаходиться у стадії розвитку. Українці відрізняються високою мірою політичної залученості – вони стежать за тим, що відбувається у владі, проте не дуже розбираються у програмах. Проблема тут з одного боку в тому, що програмні установки не дуже дотримуються партіями – вони трансформуються залежно від того, як те чи інше їх рішення вплине на рейтинг. Масові політичні партії, які б охоплювали скільки-небудь значну кількість населення в Україні, ще не з'явилися. Протести, що виражають політичні партії виглядають швидше як спекуляція на непопулярних ідеях інновацій у політичній сфері. Наприклад, протест деяких партій проти законопроекту пенсійної реформи в Україні, попри очевидну її необхідність.

Більш широко, з метою здійснення опору інноваціям у політичній сфері України, застосовуються нелегітимні ненасильницькі практики. Причому, звертаючись до українських

реалій, можна констатувати початки інституціалізації таких видів протидії владі, як масові мирні (ненасильницькі) протести. Так, наприклад, повторюваності набуває така практика реакції на прийняття законів, що утискують права певних соціальних груп у формі мітингів (мирних) біля органів влади, які охоплюють усю країну. За роки незалежності таких протестів відбулося чимало, і вони певною мірою підтвердили свою дієвість. Відповідно такого роду діяльність не лише не критикується громадськістю, а сприймається в принципі як єдиний більш-менш ефективний спосіб впливу на дії влади. Влада, принаймні зовні, майже не протидіє їх реалізації. Практика застосування таких видів активності підтвердила свою дієвість починаючи з 1991 року, у боротьбі за відстоювання незалежності, у 2004 році у боротьбі за чесні вибори президента і в подальшому у боротьбі проти нового податкового кодексу, проти законопроектів, що обмежують пільги «чорнобильцям», і ще у багатьох з менш вираженим результатом, проте не менш важливими, – за відстоювання державного статусу української мови і т.д.

Дієвість такого методу призвела до того, що політичні сили почали використовувати мирний протест (особливо після 2004 року) як технологію політичної боротьби, що яскраво продемонстрували вибори до Верховної Ради 2012 року, коли під стінами окружних виборчих комісій політики та політичні партії збирали своїх «прибічників» з метою демонстрування своєї «соціальної значимості».

Насильницькі практики нелегітимної участі – масові заворушення, бунти, погроми, заколоти, бійки з поліцією, терористичні акції в Україні відбуваються рідко, як правило, осуджуються та не викликають соціального резонансу. В цілому взаємодія громадян із владою відбувається в межах дозволених Конституцією України дій. «Стаття 39. Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування». [4] Контактування громадян із установами і організаціями у здійсненні опору також не є поширеною формою боротьби, вона більшою мірою охоплює відстоювання індивідуальних інтересів однієї особи або невеликої групи людей. Така практика рідко стосується протидії інноваційним ініціативам влади.

Нині в Україні досить стрімко розвиваються організаційні практики громадян, оскільки наявність розгалуженої системи організацій, установ гарантує ефективну взаємодію з владою та можливість легітимно чинити опір. Цікаво, що громадські механізми здійснення соціального опору, починаючи з 1922 р., в Україні не відтворювалися. Процес відновлен-

ня розпочався у кінці 80-х рр. ХХ ст. Лише за 1987 – 1990 рр. в Україні утворилося понад 49 незалежних організацій та була проведена 31 громадська акція, які віднесено до акцій національного пробудження [5, с. 627 – 632]. За даними Міністерства юстиції, впродовж 2008 р. було легалізовано 237 громадських організацій, у 2007 – 277. Територіальні органи юстиції за 2008 р. легалізували понад 2,5 тис. місцевих об'єднань громадян, відповідно у 2007 – близько 2,5 тис., понад 1000 осередків всеукраїнських та міжнародних громадських організацій, у 2007 – понад 900 [1]. Єдиний реєстр громадських формувань в Україні нараховує 2933 громадські організації, зареєстрованих у м. Києві [3]. Цей період класифіковано як сплеск активності у процесах формування громадських утворень.

Нині громадські організації в Україні охоплюють усі рівні організації населення, спрямовані на допомогу, захист, об'єднання інтересів та розвиток різних сфер суспільства. Поступово відбувається формування нового типу відносин громадських організацій із державою. Окрім формальної залученості населення України до громадських організацій, формується новий тип участі, пов'язаний із зростаючими тенденціями потенційної готовності українських громадян брати участь у певних видах активної діяльності. Зокрема, за результатами моніторингового дослідження, проведеного Центром досліджень суспільства, у 2012 році зафіксовано «3636 протестних подій, що є рекордною кількістю протестів за останні три роки. Порівняно з 2011 роком (2277 подій) відбулося зростання на 60%». [6, с. 13].

Така ситуація неоднозначно впливає на розвиток України. З одного боку – це позитивне явище обумовлене самоорганізацією суспільства у відповідь на свавілля та неконтрольований характер здійснення влади. Громадські організації поступово перетворюються на силу, яка покликана відстоювати права та свободи громадян шляхами, альтернативними непрацюючим законодавчим механізмам. Звернувшись до світової практики соціального

опору, можна відзначити позитивний вплив такого способу дій для привертання уваги влади до суспільних проблем.

З іншого боку – наростання соціального опору в країні зі слабкою економікою та нестабільною політичною системою обумовлює дестабілізацію суспільства. Така дестабілізація не стане умовою переходу на вищу сходинку розвитку, оскільки він можливий лише за умови накопичення позитивних тенденцій. Роки незалежності України демонструють наростання негативних тенденцій у розвитку і, відповідно, дестабілізація поглибить їх, обумовить стиснення міри життя українців. Прогресивний розвиток України можливий за умови поступового розширення міри життя шляхом впровадження системних інновацій, поступового нароцтування позитивних тенденцій. Лише дотримуючись правила поступальності розвитку, можна переломити хід подій без значних жертв.

Висновки. Отже, оптимізація взаємозв'язку інновацій та опору у розвитку України залежить від стимулювання становлення громадянського суспільства, заснованого на здійсненні соціального опору на протигагу руйнуючим міру життя факторам. Соціальний опір в умовах дисфункцій у роботі державних інститутів є тією силою, яка здатна здійснювати об'єктивний контроль влади. Україна багато в чому залежить від держав-партнерів, тиску транснаціональних корпорацій, інших міжнародних організацій та могутніх приватних інтересів, залежна від зовнішнього капіталу, до того ж, уся система влади формально взаємозалежна, і тому спектр її рішень багато в чому обмежений прагненнями керівництва та контролюючих органів. Соціальний опір у цьому розумінні є найбільш об'єктивним механізмом контролю, його суб'єкта важко «підкупити», йому не можна «наказати». Саме тому українське суспільство потребує перетворення соціального опору в один із основних механізмів взаємодії із владою. Він перетвориться в індикатор якості життя населення, впливатиме на прийняття позитивних для України рішень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аналітична інформація про результати діяльності міністерства юстиції та його територіальних органів з питань легалізації об'єднань громадян, інших громадських формувань [Електронний ресурс] // Міністерство юстиції України: Офіційний сайт. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/20119> (15 квітня 2012).
2. Бекешкіна І. Українські партії на парламентських виборах і структурованість українського суспільства // Українське суспільство 1992 – 2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН України, 2012. – 660 с.
3. Єдиний реєстр громадських формувань [Електронний ресурс] // Міністерство юстиції України: Офіційний сайт. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/18501> (15 квітня 2012).
4. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996. - № 30. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
5. Основи демократії: навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / за заг. ред. А. Колодій; М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін. – К.: Ай Бі, 2002. – С. 627–632

6. Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу 2012 р. / За ред. В. Іщенка. – К.: Центр дослідження суспільства, 2013. – 88 с.
7. Резнік О. Громадянські практики: поняття, структура та форми прояву / О. Резнік // Соціальні виміри суспільства: Зб. наук. пр. – К.: ІС НАН України, 2009. – Вип. 1 (12). – С. 242–255.
8. Соловьев В. П. Инновационная деятельность как системный процесс в конкурентной экономике (Синергетические эффекты инноваций) / В. П. Соловьев. – Киев: Феникс, 2006. – 560 с.
9. TNS // Режим доступу: <http://www.tns-ua.com/ua/global/95/>

Стаття надійшла до редакції 01.10.2013

REFERENCES:

1. Analitichna informatsiya pro rezultati diyalnosti ministerstva yustitsiyi ta yogo teritorialnih organiv z pitan legalizatsiyi obiednaniy gromadyan, inshih gromadskih formuvan (Analytical information on the performance of the Ministry of Justice and its territorial bodies of legalizing associations and other community groups). Regime to access: <http://www.minjust.gov.ua/0/20119>
2. *Bekeshkina I.* Ukrayinski partiyi na parlamentskih viborah i strukturovanist ukrayinskogo suspilstva (Ukrainian party in parliamentary elections and structuring of Ukrainian society). Ukrayinske suspilstvo 1992 - 2012. Stan ta dinamika zmin. Sotsiologichniy monitoring. - Kyiv: Institut sotsiologiyi NAN Ukrayini, 2012. - 660 p.
3. Ediniy reestr gromadskih formuvan (Unified Register of community groups). Regime to access: <http://www.minjust.gov.ua/0/18501>
4. Konstitutsiya Ukrayini (The Constitution of Ukraine). Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini. - 1996. - № 30. Regime to access: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
5. *Kolody A., Bessonov M., Biryukov A., Bondaruk C.* Osnovi demokratiyi: navchalniy posibnik dlya studentiv vischih navchalnih zakladiv (Principles of Democracy: teach. for students) K.: Ai Bi, 2002. - pp. 627-632
6. Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу 2012. (Protests, victory and repression in Ukraine: results of the monitoring in 2012). K.: Tsentr doslidzhennya suspilstva, 2013. 88 p.
7. *Reznik O.* Gromadyanski praktiki: ponyattya, struktura ta formi proyavu (Practice: concept, structure and forms of manifestation). - Sotsialni vimiri suspilstva, K.: IS NAN Ukrayini, 2009. - Issue. 1 (12). pp. 242 - 255
8. *Soloviev V.P.* Innovatsionnaya deyatelnost kak sistemnyiy protsess v konkurentnoy ekonomike (Synergeticheskie efektyi innovatsiy) (Innovation as a systemic process in a competitive economy (Synergistic effects of innovation)). Kiev: Phoenix, 2006. 560 p.
9. TNS (TNS). Regime to access: <http://www.tns-ua.com/ua/global/95/>

Абаніна Надія Сергіївна – кандидат філософських наук, доцент
Запорізький національний університет
Адреса: 69000, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66
E-mail: Abanina_nadiya@ukr.net

Abanina Nadiia Serhiivna – PhD in philosophy, associate professor
Zaporizhzhya national university
Address: 66, Zhukovsky Str., Zaporozhye, 69000
E-mail: Abanina_nadiya@ukr.net